

Politinis metafizikos sugrįžimas

Alvydas Jokubaitis

Vilniaus universiteto
Tarptautinių santykių ir politikos mokslų institutas
El. paštas alvydas.jokubaitis@tspmi.vu.lt

Santrauka. Straipsnio tikslas – įrodyti Immanuelio Kanto sukritikuotos metafizikos sugrįžimą politikoje. Jo istorijos filosofija sugrąžina tai, ką jis atmetė kaip netikusią metafiziką. Tai, ką Kantas sako apie istoriją, liečia politiką. Pašalinta *Grynojo proto kritikoje* ir naujai išaiškinta *Praktinio proto kritikoje* metafizika nauja forma, tačiau su senais prieštaravimais, sugrįžta *Sprendimo galios kritikoje*. Atmesdamas metafizines spekuliacijas, Kantas atvėrė kelią politinėms.

Reikšminiai žodžiai: Kantas, metafizika, politika, istorijos filosofija, estetika.

Political Return of Metaphysics

Summary. The aim of the paper is to prove that metaphysics which was criticized by Immanuel Kant in his philosophy returned by way of politics. His philosophy of history reintroduces what he rejected as faulty metaphysics. What Kant speaks about history can be applied to politics. Metaphysics, which was expelled in the *Critique of Pure Reason* and provided with a novel explanation in the *Critique of Practical Reason*, returned in the *Critique of Judgement* under new guises and with old contradictions. By rejecting metaphysical speculations Kant opened the way for political speculations.

Keywords: Kant, metaphysics, politics, philosophy of history, aesthetics.

Įvadas

Immanuelio Kanto filosofinės revoliucijos esmę sudaro metafizinių spekuliacijų atmetimas. Tą patį jis norėjo padaryti su politine filosofija, tačiau to jam nepavyko įgyvendinti, nes ją lydėjusi istorijos filosofija

Received: 24/09/2024. Accepted: 01/02/2025

Copyright © 2025 Alvydas Jokubaitis. Published by Vilnius University Press. This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License, which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original author and source are credited.

plačiai atvėrė duris spekuliacijoms. Šį dalyką įrodyti galima remiantis *Sprendimo galios kritika*. Kantas ne tik atmetė nepagrįstas, kaip jam atrodė, metafizines spekuliacijas, bet ir paskatino politines. Šį dalyką matantys interpretatoriai yra pasidaliję į dvi stovyklas. Vieni tai vadina nuosekliu gryojo proto kritikos išvystymu, kiti kalba apie nenuoseklumą¹. Šio straipsnio tikslas – išaiškinti Kanto atmetų metafizinių spekuliacijų vartimą politinėmis. Pradedama nuo metafizikos ir idėjų santykio aptarimo, pereinama prie praktinio realumo suteikimo idėjomis koncepcijos, analizuojamas istorijos filosofijos sampratos ryšys su Kanto ginama pasaulinės pilietijos idėja, pereinama prie refleksijos – teleologinio ir estetinio – sprendinio, ir jo analizės pagrindu įrodomas metafizinių spekuliacijų sugrįžimas politikoje.

1

Kanto žodžiais, „[M]etafizikoje galima tarškėti įvairiausius niekus ir nebūkštauti, kad tave sučiups meluojant“². Taip atsitinka dėl šios disciplinos atotrūkio nuo patyrimo. Pirmojo *Gryojo proto kritikos* leidimo pratarinėje Kantas metafiziką apibūdina kaip nuo juslinio patyrimo

¹ Emilio Fackenheimio nuomone, „Kanto filosofija kaip visuma rodo atsargumą, tačiau jo istorijos filosofija atrodo kaip drąsių, net neatodairiškų, spekuliacijų rezultatas“. E. Fackenheim, „Kant's Concept of History“, *Kant – Studien*, nr. 48 (1956/7): 381. Su tuo nesutinka Yirmiyahu Yovelis. Jo nuomone, Kanto istorijos filosofija yra gryojo proto dalis. Y. Yovel, *Kant and the Philosophy of History* (Princeton University Press, 1980). Šiame ginče iš dalies teisios abi pusės. Yovelis teisus, pripažindamas Kanto norą istorijos filosofiją padaryti gryojo proto dalimi. Fackenheimas teisus, kalbėdamas apie istorijos ir moralės filosofijų prieštaravimą. Yovelio požiūriui pritaria P. Kleingeld, *Fortschritt und Vernunft: Zur Geschichtsphilosophie Kants* (Würzburg: Königshausen & Neumann, 1995). Susan Meld Shell *Sprendimo galios kritiką* apibūdina kaip „estetinį – politinį projektą“, tačiau neišaiškina politikos, teleologijos ir estetikos ryšio. Tik tai padarius galima kalbėti apie estetikos ryšį su istorijos filosofija ir politika. S. Meld Shell, *The Politics of Beauty. A Study of Kant's Critique of Taste* (Cambridge University Press, 2022), 6. Achimo Geisenhanslūke'ės nuomone, Kanto estetinė teorija įkūnija politinės laisvės pažadą. Tai su Prancūzijos revoliucija siejamas aiškinimas, neatskleidžiantis Kanto estetinio sprendinio, teleologijos ir istorijos filosofijos ryšio. A. Geisenhanslūke, *Der Geschmack der Freiheit. Kant und das politisch Unbewusste der Ästhetik* (Rombach Wissenschaft, 2024), 211.

² I. Kantas, *Prolegomenai*, vertė K. Rickevičiūtė (Vilnius: Mintis, 1972), 133.

nepriklausantį žinojimą ir tą patį pakartoja naujai parašytoje antrojo leidimo pratarinėje. Jo žodžiais, metafizika yra „<...> izoliuotas spekuliatyvus pažinimas protu, perdėm išskylantis virš patyrimu įgytų žinių“, negalintis remtis jusliniais stebininiais ir „turintis būti savo paties mokiniu“³. Metafizikos spekuliatyvumas Kantą priverčia klausti, ar ji gali būti mokslas. Jis siūlo metafizinių spekuliacijų tyrimą, pavadintą grynojo proto kritika. Ši disciplina pagrįsta pažinimui atstovaujančio intelekto ir metafizikai atstovaujančio proto perskyra. Jo žodžiais, „[Y]ra didelis skirtumas tarp to, ar mano protui kas nors duota *tiesiog* kaip *objektas*, ar tik kaip objektas idėjoje“⁴. Metafizika turi reikalą su antjusliniais objektais ir todėl negali išvengti spekuliacijų.

Kanto požiūrio į metafiziką pagrindą formuoja požiūris į idėjas. Jis neatmeta spekuliatyvaus mąstymo idėjomis, tačiau reikalauja jį aiškiai atskirti nuo kitų mąstymo formų, pirmiausia mokslo ir moralės. Protas gali mąstyti idėjomis, neturėdamas atramos jusliniame patyrimo. Vienintelis būdas sustabdyti niekų tauškimą metafizikoje – aiškiai suprasti idėjų prigimtį. Kanto nuomone, proto idėjos apibūdina vien tik mąstymui prieinamą patyrimo visumą:

Idėją aš suprantu kaip būtiną proto sąvoką, kuriai jutimai negali pateikti jokio adekvataus objekto. <...> Tai – grynojo proto sąvokos, nes bet koki patyrimu pagrįstą pažinimą jos traktuoja kaip apibrėžtą absoliučiu sąlygų totalumu.⁵

Skirtingai negu reiškinių pažinimui taikomos intelekto sąvokos, proto idėjos reiškia mąstymą principais. Jos apibūdina vien mąstymu pasiekiamą visumą ir neturi sąlyčio su juslių pasauliu. Idėjos nurodo adekvačiai *in concreto* neatvaizduojamus dalykus, ir būtent ši jų savybė lemia spekuliatyvumą. Kantas aptaria tris metafizines idėjas – sielą, pasaulį ir Dievą. Dažnai mini ir kitas, įskaitant politines, tačiau niekur nepateikia jų skirtumo nuo pirmųjų išaiškinimo. Tai leidžia manyti, kad bet kuri idėja struktūriškai atitinka tris pirmąsias. Nors

³ I. Kantas, *Grynojo proto kritika*, vertė R. Plečkaitis (Vilnius: Mintis, 1982), 29–30.

⁴ *Ibid.*, 471.

⁵ *Ibid.*, 283.

kitos idėjos negali būti tokios plačios, kaip siela ir pasaulis, jos privalo būti visumos apibūdinimais.

Kadangi neįmanoma pažinti idėjas atitinkančių objektų, jų aptarimas virsta tuščiais išvedžiojimais. Tačiau dėl to idėjos nepraranda reikšmės, nes padeda reguliuoti mąstymą ir suteikia visumos supratimą. Žmogaus protas ieško atsakymo į visumą liečiančius klausimus, tačiau to negali padaryti, nes neturi empirinio pagrindo, ir dėl to pakliūva į spekuliacijas. Vietoj filosofijos mokslo turime „<...> tik tuščią dialektinį mokėjimą, kuriame viena mokykla gali lenktyniauti su kita, bet nė viena negali įrodyti teisėto ir pastovaus pripažinimo“⁶. Kantas neatmeta metafizikos galimybės tapti mokslu ir todėl siūlo naują – grynojo proto kritikos – discipliną. Šis mokslas turi ne plėsti pažinimą, o tirti proto sugebėjimus ir sulaikyti jį nuo klaidų.

2

Kanto nuomone, metafizinės spekuliacijas turi pakeisti grynojo proto tyrimas ir jo sisteminis pažinimas. Jo žodžiais, grynojo proto kritika bet kokias spekuliacijas paverčia „uždraustomis prekėmis“⁷. Tačiau tai nereiškia visiško metafizinių spekuliacijų atsisakymo. *Praktinio proto kritikoje* Kantas trims *Grynojo proto kritikoje* aptartoms metafizinėms idėjoms suteikia naują statusą. Jos iš teorinių spekuliacijų tampa moralės suvokimui būtinais praktinio proto postulatais:

<...> protui, kuris, kai norėdavo veikti spekuliatyviai, savo idėjomis išeidavo už patyrimo ribų, moralės dėsniis pirmą kartą įstengia suteikti objektų, nors tik praktinį, realumą ir jo *transcendentinį* taikymą paverčia *immanentiniu* (kad patyrimo srityje protas pats būtų veikiančioji priežastis).⁸

Grynojo proto kritikoje neįrodytos sielos ir Dievo idėjos *Praktinio proto kritikoje* įgauna naują statusą – tampa praktinio proto sugebėjimo savarankiškai determinuoti valią postulatais. Išskirtinis

⁶ I. Kantas, *Prolegomenai*, 164.

⁷ I. Kantas, *Grynojo proto kritika*, 31.

⁸ I. Kantas, *Praktinio proto kritika*, vertė R. Plečkaitis (Vilnius: Mintis, 1987), 65.

vaidmuo tenka vienu iš *Grynojo proto kritikos* trečiosios antinomijos elementų buvusiai laisvei. Ji iš teorinės spekuliacijos tampa neatskiriama moralinio mąstymo dalimi. Šiuo atveju galima kalbėti apie kitoms spekuliatyvioms idėjoms neprieinamą praktinį realumą. Kanto nuomone, metafizinės laisvės, sielos nemirtingumo ir Dievo idėjos realios tiek, kiek reali moralė. Jas su juslinio patyrimo pasauliu sieja žmogaus kaip moralės subjekto veikimas.

Palyginti su laisvės realumo įrodymu, sielos nemirtingumo ir Dievo idėjų įrodymas neatrodo toks įtikinantis. Laisvė yra tvirčiausias Kanto praktinių idėjų realumo argumentas. Sielos nemirtingumo ir Dievo idėjos nėra taip akivaizdžiai susijusios su moralumu, kaip laisvės idėja. Jos pasirodo kaip dorovė ir laimė į visumą susieti turinčios aukščiausiojo gėrio idėjos papildymas. Kanto nuomone, protu grindžiamas moralės dėsnis negali užtikrinti laimės, todėl reikalingas atotrūkio tarp dorovės ir laimės išaiškinimas, ir būtent tai padeda padaryti sielos ir Dievo idėjos. Jo žodžiais, „<...> dorybės maksimos ir asmeninės laimės maksimos nevienarūšės jų pirmojo praktinio principo atžvilgiu ir ne tik nesutaria tarp savęs, <...> bet viena kitą labai apriboja ir viena kitai kenkia“⁹. Sielos nemirtingumo idėja kaip praktinio proto postulatą padeda suprasti dorovę. Negalėdami jos suderinti su laime, moralės subjektai toliau lieka jai ištikimi.

Sielos nemirtingumo idėjos neįmanoma įrodyti empiriškai, tačiau moralė jai suteikia praktinį realumą. Moralės dėsnis reikalauja sielos nemirtingumo. Remdamasis tuo pačiu praktinio realumo argumentu, Kantas įrodo Dievo idėjos realumą. Šiuo atveju pabrėžiamas aukščiausiojo teisingumo vaidmuo. Dievas kaip praktinio proto postulatą leidžia mąstyti dorovei proporcingos laimės galimybę. Moralės dėsnis nenumato laimės, todėl reikalingas praktinis Dievo kaip pirmosios priežasties postulatą. Tiek sielos nemirtingumo, tiek Dievo idėjos iš spekuliatyvios filosofijos argumentų virsta praktinio proto postulatais. Jos neišplečia spekuliatyvaus teorinio pažinimo, tačiau veikia kaip svarbūs moralės dėsnių aiškinimai ir papildymai.

⁹ *Ibid.*, 135.

3

Lig šiol aptarėme du Kantui svarbius dalykus – idėjų prigimtį ir jų praktinio realumo koncepciją. Dabar galima pereiti prie jo šalinant metafizines spekuliacijas atsiradusio didžiausio nenuoseklumo. 1784 metais pasirodė Kanto straipsnis *Visuotinės istorijos idėja pasaulio pilietijos požiūriu*, pradėjęs istorijos filosofijos ieškojimus. Istorijos filosofijos temas Kantas aptaria beveik visuose kritinio laikotarpio mažuosiuose traktatuose, tačiau *Visuotinės istorijos idėja* ypač išsiskiria spekuliatyvumu. Nors pavadinime minima istorija, Kantas netiki jos pažinimo galimybe. Tai svarbi aplinkybė, rodanti metafizinių spekuliacijų baimę. Tačiau ši baimė greitai išnyksta, ir Kantas visuotinius istorijos dėsnius pradeda išvesti iš gamtos. Jo nuomone, žvelgiant į istoriją be gamtos primetamo tikslo ji atrodo kaip padrikas įvykių rinkinys:

Filosofui šiuo atveju lieka vienintelė išeitis: negalėdamas įžvelgti žmonėse bei jų veiksmų visumoje kokio nors protingo *jų pačių* [eigene] tikslo, jis turi pamėginti rasti šiame beprasmiškame žmoniškų reikalų vyksme *gamtos tikslą*, kuriuo remdamosi net būtybės, veikiančios be savo pačių plano, galėtų turėti istoriją pagal tam tikrą gamtos planą.¹⁰

Tuo šis spekuliatyvus dalinis gamtos ir istorijos tikslų sutapimas nesibaigia, nes nurodomas abiem svarbus politinis tikslas – visuotinė pasaulinės pilietijos būklė. Tai reiškia, kad gamta ir istorija veikia tikslingai. Kanto žodžiais, „<...> aukščiausias gamtos tikslas – visuotinė *pasaulio pilietijos būklė*, kaip įsčios, kuriose išsivystys visi pirminiai žmonių giminės pradai“¹¹. Žinant Kanto pirmųjų dviejų *Kritikų* atsargų požiūrį į metafizines spekuliacijas, stebina šio samprotavimo spekuliatyvumas. *Grynojo proto kritikoje* jis net Dievui neleido priskirti tikslų¹². *Visuotinėje istorijoje* jie priskiriami gamtai.

¹⁰ I. Kant, *Politiniai traktatai*, vertė Antanas Gailius ir Gediminas Žukas (Vilnius: Aidai, 1996), 28–29.

¹¹ *Ibid.*, 44.

¹² „<...> aukščiausiajai esybei *pačiai savaime* mes nepriskiriame nė vienos tų savybių, su kuriomis mes mąstome patyrimo objektus, ir tuo pačiu išvengiame *dogmatinio antropomorfizmo*...“ I. Kantas, *Prolegomenai*, 154. „<...> viskas iškreipiama ir prade-

Prisiminus *Praktinio proto kritikos* idėjų realumo įrodymus, kažko panašaus reikia tikėtis iš „istorijos pagal gamtos planą“ koncepcijos, tačiau to nerasime. Perėjęs prie istorijos Kantas pradeda visiškai nesilaikyti savo paties *Grynojo proto kritikoje* nustatyto griežto santykio su metafizinėmis spekuliacijomis taisyklių¹³. Jo aptariamas apriorinis istorijos tikslas jau nėra dar vienas praktinio proto postulatų. Perėjęs prie istorijos, iš esmės keičiasi idėjų realumo statusas – jos turi būti įgyvendintos praktiškai. Tai jau ne begalinio žmogaus dvasinio tobulėjimo postulavimas, kaip sielos nemirtingumo idėjos atveju, o per konkrečią kultūrinę ir politinę veiklą įgyvendinamas tikslas.

Kanto gamtai ir istorijai priskiriamas politinis tikslas savo statusu skiriasi nuo laisvės, sielos nemirtingumo ir Dievo idėjų. Šį tikslą galima priskirti metafizinėms spekuliacijoms, nes jo teigimas nepagrįstas patyrimu ir negali būti priskirtas prie su morale susijusių praktinio proto postulatų. Be to, pasaulinės pilietijos neįmanoma padaryti visuotiniu tikslu, nes tai siauros srities tikslas, o proto postulatų turi būti visuotiniai. Kantas užmiršta savo paties reikalavimą remtis būtiniais ir visuotiniais principais¹⁴. Perėjęs prie politikos jis pradeda gausinti idėjas. Šalia minėtos visuotinės pilietijos idėjos atsiranda kitos politikai svarbios transcendentalinės idėjos – visuomeninė sutartis, visuotinė piliečių valia, politinis suverenitetas, teisinė pareiga, teisės viešumo formulė, amžinoji taika ir federacinė valstybių sąjunga. Nė viena iš jų neturi Kanto antrajai *Kritikai* svarbaus idėjų praktinio realumo įrodymo.

4

Galima klausti, kodėl būtent istorijos filosofija į Kanto svarstymus sugrąžino metafizines spekuliacijas? Atsakymą rasti padeda *Spre-*

dama nuo to, kad tikslingo vienumo principo tikrumas grindžiamas jį hipostazuojant, tokios aukščiausios inteligencijos sąvoka apibrėžiama antropomorfiškai, nes ji pati savaime neprieinama tyrimui...“ I. Kantas, *Grynojo proto kritika*, 484.

¹³ Fackenheimas teigus, kalbėdamas apie Kanto istorijos filosofijos nesuderinamumą su jo laisvės samprata. E. Fackenheim, „Kant's Concept of History“, 396–398.

¹⁴ Kanto žodžiais, „<...> būtinumas ir griežtas visuotinumas yra tikri apriorinio pažinimo požymiai“. I. Kantas, *Grynojo proto kritika*, 57.

dimo galios kritika. Šis veikalas dažniausiai suvokiamas kaip grožio teorijos ir meno estetikos veikalas, tačiau iš tikrųjų aptaria ne tik grožiui ir menui svarbius dalykus. Kantas reflektuojančiąją sprendimo galią padalija į dvi dalis – estetinę ir teleologinę. Žvelgiant iš jos perspektyvos, samprotavimai apie gamtos ir istorijos tikslą priklauso atskiram idėjų santykio su juslėmis tipui. Pagrindinis šio tipo idėjų bruožas – estetinis atvaizdavimas. *Grynojo proto kritika* nenumato juslinio santykio su idėjomis. *Sprendimo galios kritikoje* idėjos pradedamos jungti su vaizdiniais ir net jiems subordinuojamos.

Kanto politinę filosofiją galima paaiškinti iš reflektuojančios sprendimo galios perspektyvos. Tai jau šio autoriaus pažiūrų kritika, nors tiktų ir savikritikos terminas. Tai, ką Kantas sako apie reflektuojančiąją sprendimo galią, galima pritaikyti jo istorijos filosofijai. Refleksijos sprendinys leidžia paaiškinti pagrindines jo mąstymo apie istoriją prielaidas, nors jis pats to niekada nedarė. Tai požiūris iš šalies, nors jo principai paimti iš Kanto trečiosios *Kritikos*. Jo istorijos filosofija struktūriškai atitinka reflektuojančios sprendimo galios principus, kurie geriausiai leidžia paaiškinti tiek politinį tikslą, tiek atmestų spekuliacijų sugrįžimą.

Nors *Sprendimo galios kritikoje* pirmas aptariamas estetinis sprendinys, dominančios temos požiūriu pirmiau verta aptarti teleologinį¹⁵. Kanto žodžiais, „[T]eleologinė sprendimo galia yra ne specialus sugebėjimas, bet tik reflektuojanti sprendimo galia apskritai“¹⁶. Mąstymas tikslais skiriasi nuo determinuojančio sprendinio, kuris yra patyrimo objektų pažinimas. Refleksijos sprendiniui negalioja pažinimo objektyvumas, nes juo remiantis leidžiami objektų tvarkos nepaisantys sprendiniai. Refleksija leidžia rinktis mąstymo būdą. Vienas iš jų – teleologinis. Juo remdamasis Kantas siūlo tikslais grindžiamą gamtos ir istorijos supratimą. Kadangi tikslų nėra pačioje gamtoje ir istorijoje, jie primąstomi pasitelkus refleksiją.

¹⁵ „<...> Kanto teleologinė istorijos filosofija geriausiai interpretuojama trečios *Kritikos* šviesoje...“ L. Ostaric, *The Critique of Judgment and the Unity of Kant's Critical System* (Cambridge University Press, 2023), 260.

¹⁶ I. Kantas, *Sprendimo galios kritika*, vertė R. Plečkaitis (Vilnius: Mintis, 1991), 49.

Kanto samprotavimai apie gamtos ir istorijos tikslą yra metafizinį spekuliacijų atvejį¹⁷. Neįmanoma įrodyti, kad gamta ir istorija turi tikslą ir nuosekliai jo siekia. Tačiau viskas pasikeičia pripažinus, jog tai vienas iš refleksijos sprendinio variantų. Intelektas negali įrodyti gamtai ir istorijai priskiriamo tikslo, todėl tai už jį padaro patyrimą peržengianti refleksija. Tikslas šiuo atveju ne pažįstamas ar atpažįstamas, o įsivaizduojamas. Kai Kantas *Visuotinėje istorijoje* kalba apie gamtos ir istorijos tikslą, jis taip pat tik įsivaizduoja, o ne pažįsta:

<...> *reflektuojanti* sprendimo galia turi subordinuoti dėsniui, kuris dar neduotas ir, vadinasi, iš tikrųjų tėra objektų refleksijos principas, o objektams mes objektyviai visiškai neturime dėsnių arba objekto sąvokos, kuri pasitaikančiais atvejais būtų pakankama kaip principas.¹⁸

Pažįstantys intelektu ieško priežastinių ryšių tarp reiškinių, o reflektuojanti sprendimo galia leidžia pereiti prie mąstymo tikslais. Kanto gamtai priskiriamas politinis tikslas yra metafizinės vaizduotės kūrinys. Jeigu tikslas priklausytų moralei, turėtų būti praktinio postulato įrodymas. Tačiau, kalbėdamas apie istoriją, Kantas nesi-laiko antrosios *Kritikos* idėjų realumo įrodymo tvarkos. Jis politinį tikslą sieja su gamta, o ne morale. Pastaroji atsiduria nuošalyje. Vadinasi, nėra jokios būtinybės kalbėti apie moralinę slapto gamtos tikslo istorijos atžvilgiu prasmę. Samprotavimai apie pasaulinę pilietiją neišplečia moralinės pareigos suvokimo, kaip tai daro sielos nemirtingumo ir Dievo idėjos. Tai iš kito sugebėjimo atsirandantis dalykas. Išorinio referento neturinčioms grynojo proto idėjoms suteikiamas netiesioginis atvaizdas. Gamta ir istorija kaip dvi patyrimo visumos tampa asmens analogijomis.

¹⁷ Thomas Fiegle'ė mano, kad Kanto apriorinė istorijos idėja nėra spekuliatyvi, nes ją įrodo empirinis patyrimas. Ši interpretacija prieštarauja tiek Kanto transcendentalinių idėjų, tiek jų pavertimo praktiškai realiomis sampratai. T. Fiegle, „Politics and Teleology in Kant“, *Politics and Teleology* (Cardiff: University of Wales Press, 2014), 168.

¹⁸ I. Kantas, *Sprendimo galios kritika*, 239.

5

Iš pirmo žvilgsnio mažiausiai tikėtina ryšiams su politika aiškinti atrodo kita reflektuojančiosios sprendimo galios dalis – estetiškas sprendinys. Tačiau būtent ji labiausiai padeda suprasti Kanto istorijos filosofijos kilmę¹⁹. Neliečiant jo grožio ir didingumo sampratos, iškart galima pereiti prie estetinių idėjų. Kaip jau minėta, idėjos yra metafizinio mąstymo pagrindas. Kantas *Sprendimo galios kritikoje* kalba apie naują idėjų rūšį – estetiškas idėjas, ir jas vadina proto idėjų antrininkėmis, t. y. kažkuo panašiu į metafizines idėjas. Žodis „antrininkas“ šiuo atveju nurodo ne visišką tapatumą, o tam tikrą dviejų skirtingų dalykų panašumą. Estetinio sprendinio atveju metafizinės idėjos įgauna joms nebūdingus vaizdinius:

<...> estetine idėja aš vadinu tą vaizduotės sukurtą vaizdinį, kuris paskatina daug mąstyti, bet kartu jokia apibrėžta mintis, t. y. jokia *squokka*, negali būti jam adekvati, ir, vadinasi, jokia kalba nepajėgi visiškai jį pasiekti ir padaryti suprantamą.²⁰

Kadangi estetinė idėja neturi adekvataus išorinio objekto, ją galima priskirti prie metafizinių, t. y. patyrimą peržengiančių, idėjų. Tačiau vienu atžvilgiu ji skiriasi nuo metafizinių idėjų – turi stebinius ir vaizdinius. Estetinės idėjos perkuria intelekto patyrimą. Jas galima vadinti abstrakčių proto idėjų sujuslinimu. Kantas metafizines idėjas vadino transcendentalinėmis regimybėmis. Estetinių idėjų atveju susiduriame su dviguba regimybe – išorinio referento neturinčioms proto idėjoms suteikiamas atvaizdas pagal analogiją su kažkuo kitu.

Kaip tai susiję su Kanto samprotavimais apie iš gamtos išvedamą istorijos ir politikos tikslą? Atsakyti į šį klausimą padeda *Sprendimo galios kritikoje* aptariama vaizdavimo pagal analogiją koncepcija.

¹⁹ Hannah Arendt pirmoji nurodė Kanto estetinio sprendinio sampratos ir politikos siejimo kelią. H. Arendt, *Lectures on Kant's Political Philosophy*, ed. R. Beiner (The University of Chicago Press, 1992). Žr.: A. Jokubaitis, *Politinio proto kritika* (Vilnius: Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2024), 19–23.

²⁰ *Ibid.*, 169.

Kanto žodžiais, idėjoms netiesioginius atvaizdus pagal analogiją suteikia hipotipozė:

<...> pastaruoju atveju sprendimo galia atlieka du dalykus: pirma, sąvoką taiko juslinio stebėjimo objektui; antra, pačią stebėjimo refleksijos taisyklę taiko visai kitam objektui, kurio pirmasis tėra simbolis.²¹

Refleksija stebinio ir vaizdinio neturinčias grynojo proto idėjas susieja su jusliniais stebiniais. Tarkime, monarchinės valstybės idėja gali būti vaizduojama kaip kūnas arba mašina²². Kūnas ir mašina nėra tiesioginiai monarchinės valstybės vaizdiniai, tačiau hipotipozė kompensuoja šį trūkumą, ir vietoj tiesioginio vaizdo pasiūlo netiesioginį atvaizdą pagal analogiją su kažkuo kitu. Kanto gamtos ir istorijos kaip visumos vaizdavimas taip pat yra hipotipozės atvejis. Vaizdinio neturinčiai idėjai tikslingai priskiriamas veikiančio subjekto paveikslas.

Kantas gamtos ir istorijos idėjai suteikia vaizduotės iš politinio patyrimo paimtus predikatus. Sprendinio struktūros požiūriu nebūtų didelio skirtumo, jeigu jis istorijos tikslą vaizduotų jo minimu palaimintųjų karalystės vaizdiniu. Refleksijos sprendinys neturi vieno privalomo vaizdinio. Vieni sako vienaip, kiti kitaip, ir nėra būdo išspręsti jų tarpusavio ginčą. Straipsnyje *Mutmaßlicher Anfang der Menschengeschichte* Kantas prisipažįsta bijąs būti pavadintas rašytoju²³. Tai gana pagrįsta baimė, nes tikslo istorijai pripažinimas yra mąstymo pagal estetinius standartus atvejis. Kanto žodžiais, „<...> *reflektuojanti* sprendimo galia turi subordinuoti dėsniui, kuris dar neduotas ir, vadinasi, iš tikrųjų tėra objektų refleksijos principas“²⁴. Istorijos tikslas yra kontempliacijos, o ne pažįstančiojo ir moralinio sprendinio rezultatas.

Viename *Sprendimo galios kritikos* fragmente Kantas netiesiogiai patvirtina pasaulio pilietybės idėjos ryšį su estetika. Jis pateikia šį Prūsijos karaliaus Friedricho II eilėraščio komentarą:

²¹ *Ibid.*, 208.

²² *Ibid.*

²³ I. Kant, *Ausgewählte Schriften zur Geschichtsphilosophie, Ethik und Politik* (Musaeum Books, 2017), 45.

²⁴ I. Kantas, *Sprendimo galios kritika*, 239.

<...> savąją proto idėją – ir gyvenimo pabaigoje jaustis pasaulio piliečiu – pagyvina atributu, kurį vaizduotė (prisimindama visus praėjusios vasaros dienos malonumus, kuriuos mūsų sielai teikia giedras vakaras) jungia su tuo vaizdiniu, ir kuris sužadina daugybę žodžiais neapsakomų pojūčių ir šalutinių vaizdinių.²⁵

Tą patį galima pasakyti apie Kanto pastangas gamtą vaizduoti kaip turinčią slaptą tikslą istorijos atžvilgiu. Į vieną sudėjus ne tik jo istorijai priskirtus politinius tikslus, atsivertų *Grynojo proto kritikos* įvade aprašytas metafizinių dogmatikų ir skeptikų ginčo vaizdas²⁶. Šiame ginče niekas neturi pranašumo ir negali pretenduoti į galutinę tiesą. Formuluodamas savo istorijos sampratą Kantas taip pat negali pretenduoti į galutinę tiesą. Į jo gana dogmatišką pasaulio pilietijos teigimą skeptikai nesunkiai gali reaguoti kontrargumentais. *Grynojo proto kritikos* tyrimuose „<...> jokių būdu neleidžiama spėlioti, juose visa, kas tik panašu į hipotezę, yra uždrausta prekė...“²⁷ Kanto politiniuose traktatuose priešingai – vyrauja spėlionės. Jis į politinę filosofiją atėjo per spekulatyviausios filosofijos – istorijos filosofijos – duris²⁸.

6

Pirmoje straipsnio dalyje kalbėta apie Kanto nusistatymą prieš nepagrįstas metafizines spekuliacijas. Į viską pažvelgus per refleksijos sprendinio prizmę, šis nusistatymas nustoja galioti. Teleologinio ir estetinio sprendinio kontekste politiniai samprotavimai virsta spekuliacijomis. Prisiminus Kanto mintį apie galimybę metafizikoje taukti niekus, jo paties samprotavimai apie politinį gamtos ir istorijos tikslą

²⁵ *Ibid.*, 171.

²⁶ I. Kantas, *Grynojo proto kritika*, 28.

²⁷ *Ibid.*, 31.

²⁸ Kanto *Grynojo proto kritika* pasirodė 1781 metais, po dvejų metų buvo išleisti šią knygą referuojantys *Prolegomenai*, o 1784 metais pasirodė istorijos filosofijos straipsnis *Visuotinės istorijos idėja pasaulio pilietijos požiūriu*. Tai pirmas Kanto politinės filosofijos bandymas.

tai ir daro. Viena iš estetiškų idėjų aiškinimų Jupiterio erelis su žaibu naguose simbolizuoja dangaus valdovą. Tą patį galima pasakyti apie istorijos sampratą. Pasaulio pilietijos būklė simbolizuoja pasaulio tvarkos įsivaizdavimą. Jo žodžiais, „<...> net intelektualinė sąvoka gali būti juslinio vaizdinio atributas ir šitaip to, kas antjusliška, idėja šiam vaizdinui gali suteikti gyvybingumą“²⁹. Būtent taip atsitinka su istorijos tikslu. Juslinio referento neturinčiai proto idėjai suteikiamas politinis atvaizdas.

Galima klausti, kodėl Kantas politiniuose traktatuose neatsižvelgia į savo reflektuojančios sprendimo galios sampratą? Sunku rasti atsakymą. Jis refleksijos sprendinio niekada nesiejo su politika. Tai būtų iššūkis jo grynojo proto koncepcijai. Estetinių idėjų atveju refleksija ne tik suteikia idėjoms vaizdinius, bet ir paverčia jas priklausomomis nuo sielos „žaismo dermės pajautimo“³⁰. Kanto samprotavimai apie politinę gamtos tikslą prieštarauja jo grynojo proto kritikos kanonui, kuris reikalavo aiškiai atskirti teorines ir praktines spekuliacijas:

Vadinasi, jei apskritai egzistuoja teisingas grynojo proto taikymas – tokiu atveju turi egzistuoti ir jo *kanonas*, – tai šis kanonas lies ne spekuliatyvų, bet *praktinį proto taikymą*...³¹

Grynojo proto kritikoje Kantas pripažįsta tris metafizines idėjas. Vėliau jis be kokio nors papildomo paaiškinimo didina jų skaičių istorijos ir politikos srityse. *Praktinio proto kritikoje* Kantas stengėsi pateikti kiekvienos idėjos praktinio realumo įrodymą. To jau nėra politiniuose traktatuose, kur refleksijos sprendinys veikia be spekuliatyvų idėjų praktinio realumo įrodymo³². Trečioji *Kritika* leidžia nesilaikyti kitose dviejose *Kritikose* sukurtos proto disciplinos. Kiekvienas estetiškų suvokimą turintis subjektas gali laisvai jungti idėjas ir vaizdinius.

²⁹ I. Kantas, *Sprendimo galios kritika*, 171.

³⁰ *Ibid.*, 80.

³¹ I. Kantas, *Grynojo proto kritika*, 546.

³² I. Kantas, *Sprendimo galios kritika*, 34.

Kantas *Grynojo proto kritikoje* sako, kad reiškinių visuma „<...> negali būti duota *in concreto*“³³. Tačiau šis principas negalioja estetiniam sprendiniui, kuris monarchinę valstybę gali vaizduoti kaip kavos malūnėlį. Kanto nuomone, istorijoje viskas „<...> nuausta iš kvailybės, vaikiškos tuštybės, o dažnai ir vaikiško pykčio bei griovimo aistros“³⁴. Būtent todėl jis mieliau kalba apie gamtos tikslą. Tačiau jo gamtos tikslo aiškinimas nesiskiria nuo kitų hipotipozės pagrindų sukurtų paveikslų, tokių kaip jo minimas dangaus valdovu esantis Jupiteris arba gražiąja dangaus karaliene esantis povas. Visais šiais atvejais vaizduotė sujuslina idėjas ir suteikia joms netiesioginius atvaizdus. Kanto istorijos tikslas atitinka visus estetiškos idėjos standartus. Kadangi istorijos idėja neturi adekvataus referento, tai kompensuoja estetinė vaizduotė.

Išvados

Kanto *Grynojo proto kritikoje* atmetos metafizikos sugrįžimas per istorijos filosofiją gali būti paaiškintas trimis šioje knygoje suformuluoto grynojo proto kanono pakeitimais. Pirma, Kantas pradeda nesilaikyti idėjų ir jausmų atskyrimo. Antra, jis nepasiūlo politinių idėjų buvimo praktinio proto postulatais aiškinimo. Trečia, reflektuojanti sprendimo galia pirmenybę suteikia skonio sprendiniui. Kanto skelbiamas istorijos tikslas yra akivaizdus estetiškos vaizduotės kūrinys. Pradedama kalbėti apie tai, kas yra vaizduotės, o ne intelektualinio pažinimo ir mąstymo rezultatas.

Kanto samprotavimai apie istorijos tikslą prieštarauja pradinėms jo filosofijos intencijoms. Išvartytos iš ontologijos ir epistemologijos, metafizinės spekuliacijos sugrįžta per istorijos filosofiją. Kantas manė toliau vystantis grynojo proto kritiką, tačiau istorijos filosofija reiškia pertrūkį. Grynojo proto struktūros požiūriu ji priklauso teleologinius ir estetiškus sprendinius vienijančiai reflektvyviajai sprendimo galiai.

³³ I. Kantas, *Grynojo proto kritika*, 284.

³⁴ I. Kant, *Politiniai traktatai*, 28.

Ši priklausomybė atveria duris metafizinėms spekuliacijoms. Vietoj senų spekuliacijų atsiranda naujos politinės spekuliacijos. Tai paties Kanto nepastebėtas trečiojoje *Kritikoje* aptarto refleksijos sprendinio padarinys. Kantas supranta, kad gamtos tikslas yra reflektuojantis sprendinys, tačiau jį bando pristatyti kaip determinuojantį. Ši aplinkybė jo politinį visuotinės pilietijos idealą paverčia metafizine spekuliacija.

Literatūra ir šaltiniai

- Arendt, Hannah. *Lectures on Kant's Political Philosophy*, edited by R. Beiner. The University of Chicago Press, 1992.
- Fackenheim, Emil L. „Kant's Concept of History“. *Kant Studien* 48 (1956): 381–398.
- Fiegle, Thomas. „Teleology in Kant's Philosophy of History and Political Philosophy“. In *Politics and Teleology in Kant*, edited by Paul Formosa, Avery Goldman, and Tatiana Patrone, 1st ed., 163–179. University of Wales Press, 2014.
- Geisenhanslüke, Achim. *Der Geschmack der Freiheit. Kant und das politisch Unbewusste der Ästhetik*. Rombach Wissenschaft, 2024.
- Jokubaitis, Alvydas. *Politinio proto kritika*. Vilnius: Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2024.
- Kant Immanuel. *Ausgewählte Schriften zur Geschichtsphilosophie, Ethik und Politik*. Musaicum Books, 2017.
- Kant, Immanuel. *Politiniai traktatai*. Vilnius: Aidai, 1996.
- Kantas, Imanuelis. *Sprendimo galios kritika*. Vilnius: Mintis, 1991.
- Kantas, Imanuelis. *Praktinio proto kritika*. Vilnius: Mintis, 1987.
- Kantas, Imanuelis. *Grynojo proto kritika*. Vilnius: Mintis, 1982.
- Kantas, Imanuelis. *Prolegomenai*. Vilnius: Mintis, 1972.
- Kleingeld, Pauline. *Fortschritt und Vernunft: Zur Geschichtsphilosophie Kants*. Würzburg: Königshausen & Neumann, 1995.
- Meld Shell, Susan. *The Politics of Beauty. A Study of Kant's Critique of Taste*. Cambridge University Press, 2022.
- Ostaric, Lara. *The Critique of Judgment and the Unity of Kant's Critical System*. Cambridge University Press, 2023.
- Yovel, Yirmiyahu. *Kant and the Philosophy of History*. Princeton University Press, 1980.